

QUROLI MOJAROLAR VAQTIDA BOLA HUQUQLARINING XALQARO- HUQUQIY HIMOYASI ASOSLARI

Abdusalomova Durдона G'anijon qizi

Erkin tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13761771>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi qurolli mojarolar paytida bolalar huquqlarini himoya qilishning murakkab va muhim masalasini ko'rib chiqiladi. U xalqaro huquq, xususan, Jeneva konvensiyalari va Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya, shuningdek, tegishli protokol va shartnomalar bilan belgilangan huquqiy bazani o'rganadi. Maqolada mojarolar zonalarida bolalar duch keladigan o'ziga xos muammolar, jumladan, qurolli kuchlarga yollash, evakuatsiya, jinsiy zo'ravonlik, ta'lim va sog'liqni saqlash bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. Unda konfliktli vaziyatlarda xalqaro huquq normalarini tatbiq etish va tatbiq etish muammolari muhokama qilinib, bolalar huquqlarini himoya qilishda xalqaro tashkilotlar, milliy hukumatlar va fuqarolik jamiyatining roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Xalqaro huquq, bola huquqlari, xalqaro huquqiy himoya, Jeneva Konvensiyalari, Qo'shimcha Protokollar.

Kirish

Qurolli to'qnashuvlarning barcha ko'rinishlarida eng qiyin muammolardan biri bu urush tufayli kelib chiquvchi talofatlar va zararlardan ozor ko'ruvchi tinch aholini, shu jumladan bolalarni himoya qilishni ta'minlash muammosidir. Xalqaro huquqda tinch aholini himoya qilish zarurati keng e'tirof etilganiga qaramay, hozirgi vaqtda bu muammo ayniqsa dolzarb bo'lib qoldi. Zamonaviy davrdagi mojarolar va urushlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, konfliktlarning yangi turlari paydo bo'lmoqda va ularning o'ziga xos xususiyati urush obyektlari va subyektlari sifatida jangchilar va tinch aholi o'rtasidagi chegaraning asta-sekin yo'qolishi, urushda iqtisodiy omilning rolining ortishi, faqat harbiy nishonlarga zarba berishni qiyinlashtirishidir - zamonaviy qurollarning halokatli ta'sirining ko'lamini ulardan nishonlarni tanlab foydalanishni qiyinlashtiradi. Natijada, zamonaviy qurolli to'qnashuvlarda asosiy yo'qotishlar tinch aholiga, shu jumladan ularning eng zaif qismi bo'lmish bolalar hisobiga to'g'ri kelyapti.

Xalqaro gumanitar huquqda bolalarni huquqiy himoya qilish masalasi Ikkinchi jahon urushidan keyin ko'tarilgan. Ilgari bolalar alohida himoyaga muhtoj bo'lgan maxsus toifaga kiritilmagan. Bolalarni himoya qilish insonparvarlik tamoyiliga asoslangan barcha tinch aholini himoya qilish doirasida amalga oshirilgan edi. Bu tamoyil xalqaro gumanitar huquq bo'yicha birinchi konvensiyalarda (1899-yildagi II Gaaga va 1907-yildagi VI Gaaga) o'z ifodasini topdi va mustaqil huquqiy ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu konvensiyalarning muqaddimasida "Martens bandi" mavjud bo'lib, unda xalqaro shartnomalarda ko'zda tutilmagan hollarda tinch aholi va urushayotgan tomonlar "sivilizatsiyalashgan xalqlar o'rtasida o'rnatilgan urf-odatlar, insoniylik qonunlari va talablaridan kelib chiqadigan xalqaro huquq tamoyillari himoyasi va amal qilishi ostida qolishi" belgilab qo'yilgan. 1907-yildagi quruqlikdagi urush qonunlari va odatlari to'g'risidagi Gaaga qoidalari (1907 yildagi quruqlikdagi urush qonunlari va odatlari to'g'risidagi VI Gaaga konvensiyasiga ilova) urush paytida tinch aholiga berilishi kerak bo'lgan ba'zi kafolatlarni ham o'z ichiga olgan. 23, 28, 43-47, 50-53-moddalar).

Biroq ikki jahon urushlari davrida (ayniqsa, II jahon urushi davrida) tinch aholi qurbonlari sonining ortishi bu kafolatlarning yetarli emasligini ko'rsatdi. Urush paytida tinch aholini himoya qilish bo'yicha maxsus xalqaro hujjat ishlab chiqish zarurligi e'tirof etildi. 1949-yilda Jenevada bo'lib o'tgan Diplomatik konferensiyada urush qurbonlarini himoya qilish bo'yicha to'rtta Jeneva konvensiyasi qabul qilindi. Urush davrida fuqarolarni himoya qilish to'g'risidagi IV Jeneva konvensiyasi xalqaro qurolli mojarolar paytida bolalarni huquqiy himoya bilan ta'minlashni e'tirofi bo'ldi. 1949-yilgi Diplomatik konferensiyada birinchi marta xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolarga tegishli xalqaro gumanitar huquq normalari ham huquqiy tan olindi (ular to'rtta Jeneva konvensiyasi uchun umumiy bo'lgan 3-moddada mustahkamlangan). Bu normalar "harbiy harakatlarda bevosita ishtirok etmaydigan" shaxslar sifatidagi bolalarga ham taalluqlidir.

Xalqaro qurolli mojarolar paytida bolalar urush paytida tinch aholini himoya qilish bo'yicha IV Jeneva konvensiyasi tomonidan himoyalangan shaxslar toifasiga kiradilar. Bundan kelib chiqib, ular, xususan, insonparvarlikning asosiy prinsiplari, jumladan, hayotni, jismoniy va ruhiy daxlsizlikni hurmat qilish, inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalaga yo'l qo'ymaslik, sudlash va sudsiz jazoni qo'llashni taqiqlash, bolalarga, shuningdek, butun tinch aholiga nisbatan qiynoqlar, jismoniy jazolar, tibbiy va ilmiy eksperimentlar, jamoaviy jazo, repressiya, qo'rqitish yoki terror choralari, garovga olish, noqonuniy deportatsiya qilishdan himoya bilan bog'liq barcha huquqlardan foydalanadilar.

1977-yilgi Diplomatik konferensiyada 1949-yilgi Jeneva konvensiyalariga ikkita qo'shimcha protokollar qabul qilindi: xalqaro qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilish to'g'risidagi I protokol va xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolar qurbonlarini himoya qilish bo'yicha II protokol. I Qo'shimcha Protokolda birinchi marta xalqaro qurolli mojarolar paytida bolalarni alohida himoya qilish tamoyili aniq ko'rsatilgan: "Bolalarga yoshiga qarab yoki boshqa sabablarga ko'ra ularga muhtoj bo'lgan yordam va alohida hurmat ko'rsatilishi va har qanday turdagi nomaqbul tajovuzlardan himoya qilinishi kerak" (77-modda). II Qo'shimcha Protokol xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolarga nisbatan xuddi shunday qoidani o'z ichiga oladi. "Bolalarga zarur g'amxo'rlik va yordam ko'rsatiladi" 4-modda (3-band).

Xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolarda bolalar to'rtta Jeneva konvensiyasi uchun umumiy bo'lgan 3-moddada bayon etilgan harbiy harakatlarda faol ishtirok etmagan shaxslarga munosabatda bo'lishning asosiy kafolatlari bilan himoyalangani. Ushbu moddaga ko'ra, bolalar hech bo'lmaganda, ko'pincha juda shafqatsiz bo'lgan ushbu mojarolar paytida insoniy munosabatga ega bo'lish huquqiga ega. Ularning hayoti va shaxsiga yoki qadr-qimmatiga hech qanday zo'ravonlik bo'lmasligi kerak. IV Jeneva konvensiyasi bolalar foydasiga juda ko'p qoidalarni o'z ichiga oladi. Ular shuni ko'rsatadiki, 1949-yilda allaqachon bolalarni urush va uning ofatlaridan himoya qilish zaruriyati yaqqol yuzaga chiqqan. Biroq, bolalarga taalluqli qoidalar asos bo'ladigan prinsip ushbu Konvensiyaning hech bir joyida aniq ko'rsatilmagan. I Protokol ushbu bo'shliqni to'ldirib, 77-moddaga muvofiq: "Bolalar alohida hurmat obyekti bo'lishi va har qanday nomaqbul tajovuzdan himoya qilinishi kerak. Nizolashayotgan tomonlar ularning yoshi tufayli yoki boshqa sabablarga ko'ra ularga zarur bo'lgan g'amxo'rlik va yordamni taqdim etadilar. I Protokolning 77-moddasi 3-bandida qayd etilishicha, agar 15 yoshga to'lmagan bolalar harbiy harakatlarda bevosita ishtirok etsa va asirga olingan bo'lsa, ular harbiy asir bo'lgan yoki bo'lmaganligidan qat'iy nazar, ushbu moddada nazarda tutilgan alohida himoyadan foydalanishda davom etadilar. Qurolli mojarolar

bilan bog'liq sabablarga ko'ra hibsga olingan taqdirda, bolalar kattalar turar joyidan alohida binolarda saqlanishi kerak. I Protokol 78-moddasiga muvofiq, agar zarurat bo'lmasa, nizolashayotgan tomonlardan hech biri o'z fuqarolari bo'lmagan bolalarni xorijiy davlatga evakuatsiya qilish choralarini ko'rmaydi. Agar evakuatsiya amalga oshirilsa, bolalarni o'z oilalariga va o'z mamlakatiga qaytarishni osonlashtirish uchun barcha mumkin bo'lgan choralar ko'rilishi kerak. Protokollar jinoyat sodir etilgan taqdirda 18 yoshga to'lmagan shaxslarga o'lim jazosini qo'llashni taqiqlaydi (I Protokol 77-moddasining 5-bandi, II Protokol 6-moddasining 4-band). Qo'shimcha protokollar IV Jeneva konvensiyasining bolalarni himoya qilish bo'yicha qoidalarini sezilarli darajada ishlab chiqdi va to'ldirdi. Shunday qilib, xalqaro va xalqaro bo'lmagan qurolli mojarolar paytida bolalarni alohida himoya qilish tamoyili aniq belgilab qo'yildi. II Protokol xalqaro bo'lmagan qurolli to'qnashuvlar uchun ham xuddi shunday qoidalarini o'rnatdi. "Asosiy kafolatlar" deb nomlangan 4-modda faqat bolalarga bag'ishlangan banddan iborat. Unda belgilab qo'yilishicha: "Bolalar ularga zarur bo'lgan g'amxo'rlik va yordam bilan ta'minlanadilar". Shunday qilib, Jeneva konvensiyasi va unga qo'shimcha Protokollar bolalarni qurolli mojarolar paytida, ularning tabiatidan (xalqaro yoki xalqaro bo'lmagan) va bolalarning harbiy harakatlarga jalb qilingan yoki qatnashmaganligidan qat'i nazar, umumiy va maxsus himoya bilan ta'minlaydi.

Yangi tug'ilgan chaqaloqlar I Protokolning 8-moddasi a bandiga ko'ra "yaradorlar" bilan assimilyatsiya qilinadi. O'n besh yoshga to'lmagan bolalar va yetti yoshgacha bo'lgan bolalarning onalari IV Jeneva konvensiyasining 41-moddasiga muvofiq xalqaro qurolli mojarolar ishtirokchilari tomonidan belgilangan kasalxonaga yoki xavfsizlik zonalariga qabul qilinishi mumkin bo'lgan tinch aholi toifasiga kiradi. Xuddi shunday, bolalar IV Konvensiyaga ko'ra, qamal qilingan hududlardan evakuatsiya qilinishi kerak bo'lgan fuqarolar toifasiga kiradi (17-modda). I Protokol, eng qat'iy sharoitlarda, agar bu ularning xavfsizligi uchun jiddiy sabablarga ko'ra zarur bo'lsa, bolalarni vaqtincha evakuatsiya qilinishini nazarda tutadi (78-modda). Xalqaro bo'lmagan qurolli to'qnashuvlar bo'lsa, II Protokol 4-modda 3-e-bandga muvofiq bolalarni ma'lum shartlar asosida harbiy harakatlar olib borilayotgan hududdan mamlakat ichidagi xavfsizroq hududga vaqtincha evakuatsiya qilishga rag'batlantiriladi. I Protokol nizolashayotgan tomonlarning xalqaro qurolli mojarolar natijasida tarqab ketgan oilalarni birlashtirishga ko'maklashish umumiy majburiyatini belgilaydi (74-modda). Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarga nisbatan turli qoidalarda oila birligi e'tiborga olinadi. IV Jeneva konvensiyasida aytilishicha, agar iloji bo'lsa, bir oilaning asirlikdagi a'zolari bir xil binolarda joylashtiriladi va boshqa asirlardan alohida turar joy, shuningdek, to'g'ri oilaviy hayot kechirish uchun qulayliklar beriladi. Asirlar ozodlikda ota-ona qaramog'isiz qolgan farzandlarini ular bilan birga saqlanishlarini talab qilishlari mumkin (82-modda). I Protokolga muvofiq hibsga olingan, qamoqqa olingan yoki asir olingan oilalar imkon qadar oilaviy birlik sifatida joylashtiriladi (75-modda, 5-band).

I Protokolning 76-moddasi 2-bandiga muvofiq hibsga olingan yoki asirlikdagi homilador ayollar va qaramog'ida chaqalog'i bo'lgan onalarning ishlari birinchi navbatda ko'rib chiqilishi kerak. Nizolashayotgan tomonlar bu turdagi ayollarga nisbatan o'lim jazosini e'lon qilishdan qochishga harakat qiladilar, agar ular o'limga hukm qilingan bo'lsa, jazo ijro etilmaydi

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, qurolli to'qnashuvlar paytida bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro huquqiy baza mustahkam bo'lsa-da, amalga oshirishda jiddiy muammolarga

duch kelmoqda. Jeneva konvensiyalari va Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya kabi shartnomalar mustahkam poydevor bo'lsa-da, ularning samaradorligi davlatlarning siyosiy irodasi va o'z majburiyatlarini bajarish qobiliyatiga bog'liq. Keng tarqalgan zo'ravonlik, evakuatsiya va insonparvarlik qonunlarini mensimaslik bilan tavsiflangan qurolli to'qnashuvlar haqiqati ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bu bolalarni himoya qilishning milliy mexanizmlarini kuchaytirish, bolalarga nisbatan zo'ravonlik sodir etganlar uchun javobgarlikni rag'batlantirish va jabrlanganlar uchun muhim xizmatlar va adolatdan foydalanishni ta'minlash uchun xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bolalar passiv qurbonlar emas, balki o'zlarini himoya qilishning faol agentlari ekanligini tan olish juda muhimdir. Bolalarga o'z huquqlarini himoya qilish imkoniyatlarini kengaytirish, ularga ta'lim berish va huquqiy yordam olish, tinchlik o'rnatishdagi sa'y-harakatlardagi ishtirokini birinchi o'ringa qo'yish ularning huquqlari nafaqat qonun bilan mustahkamlangan, balki amalda chinakam himoyalangan kelajak qurish yo'lidagi muhim qadamdir. Xalqaro hamjamiyat qurolli mojarolar paytida bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha o'z majburiyatlarida sobit bo'lishi kerak. Faqat jamoaviy harakatlar va qat'iy fidoyilik orqali biz dunyomizning kelajagi, hatto urush vayronalari sharoitida ham bolalar xavfsiz, kuchga ega va rivojlanishga qodir bo'lishini ta'minlashimiz mumkin.

References:

1. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.
2. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977.
3. The Geneva Conventions of 1949. GC IV.
4. Convention against Discrimination in Education 1960, article 4.a, <https://www.unesco.org/en/legalaffairs/convention-against-discrimination-education>.